

Συνέντευξη της Elizabeth Kasl στην Ήρα Παπαγεωργίου

Αθήνα, Μάιος 2011

Απομαγνητοφώνηση - Μετάφραση: Μάρη Χύμη

Ήρα Παπαγεωργίου: Πρώτα απ' όλα θέλουμε να σας ευχαριστήσουμε από την πλευρά όλων και τη δική μου που βρίσκεστε εδώ μαζί μας. Σας ευχαριστούμε για την παρουσία σας και ακόμα για την προθυμία σας να δώσετε αυτή τη συνέντευξη.

Elizabeth Kasl: Ευχαρίστηση και τιμή μου, πραγματικά!

Η.Π: Ακολουθείτε τις εξελίξεις στη θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης εδώ και πολλά χρόνια. Υπάρχουν κάποιες συγκεκριμένες εξελίξεις που θεωρείτε ότι αποτελούν ανάπτυξη της θεωρίας; Ενδεχομένως, κάποιες αλλαγές στη θεωρία;

Ε.Κ: Οπωσδήποτε. Πιστεύω ότι εδώ και καιρό ο όρος της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, τουλάχιστον στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων, συνδέθηκε αρκετά με τη δουλειά του Jack Mezirow. Για αυτό το λόγο, πολλοί άνθρωποι που είχαν μία διαφορετική προοπτική όσον αφορά στη διευκόλυνση της σημαντικής και ουσιαστικής μάθησης, δεν είχαν δώσει καμία σημασία, επειδή είχαν αγνοήσει τη δουλειά του Mezirow. Συνεπώς, για εμένα, η σημαντική εξέλιξη είναι ότι η σύνδεση αυτή γίνεται πιο χαλαρή και έτσι δημιουργείται χώρος για πολλαπλές προοπτικές για το πώς οι άνθρωποι αλλάζουν τις πιο θεμελιώδεις νοητικές απόψεις που έχουν για τον εαυτό τους αλλά και για τους άλλους. Επίσης, σημαντική εξέλιξη είναι το γεγονός ότι η Μετασχηματίζουσα Μάθηση έχει συμπεριλάβει στοιχεία τα οποία πολλοί άνθρωποι θεωρούν σημαντικά, με την έννοια ότι, είτε αυτά αγνοήθηκαν, είτε έμειναν ανεκμετάλλευτα από τον Mezirow. Έτσι, η χρήση της ορολογίας του Mezirow έχει επεκταθεί, η οποία αναφέρει το μετασχηματισμό ως μία νοητική άποψη, όπως το να λαμβάνει κανείς τα πάντα υπόψη, να είναι διαπερατός, ανοιχτός στις αλλαγές και να έχει οξυδέρκεια. Και, όντως, αυτό συμβαίνει, πιστεύω ότι η προοπτική της Μετασχηματίζουσας Μάθησης όλο και περισσότερο μετασχηματίζεται.

Η.Π: Αυτή είναι μία ενδιαφέρουσα ιδέα. Πιστεύετε ότι υπάρχουν συγκεκριμένες θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες έχουν επηρεαστεί από την εξέλιξη της Μετασχηματίζουσας Μάθησης από τότε που ο Mezirow την πρωτοπροσδιόρισε;

Ε.Κ: Ασφαλώς η θεωρία έχει μία συνεχόμενη ενημερότητα. Για παράδειγμα, η θεωρία των Boyd και Myers, μία σύγχρονη εκδοχή της θεωρίας του Mezirow, η οποία προέρχεται από μία Γιουνγκιανή προοπτική. Αυτή η προοπτική εστιάζει στον καθένα ξεχωριστά. Στο γεγονός, δηλαδή, ότι οι άνθρωποι πρέπει να εργάζονται με την προοπτική της ολοκλήρωσης. Πιστεύω ότι αυτό συνέβη όταν, για παράδειγμα, ο Ed Taylor, ανέδειξε μία σημαντική θεωρητική άποψη σε ένα βιβλίο που δημοσίευσε

πριν πολλά χρόνια. Στην εισαγωγή, έκανε αναφορά της δικής του θεωρίας της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, αλλά και εκείνης του Mezirow. Ωστόσο, στη συνέχεια, στο εισαγωγικό κεφάλαιο, ανέφερε άλλες δύο προοπτικές της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, όπως αυτής των Boyd και Myers, αλλά και εκείνης του Freire. Πιστεύω ότι τώρα οι άνθρωποι προσπαθούν να διακρίνουν, πώς οι θεωρίες αυτές μπορούν να είναι λιγότερο διαχωρισμένες και πώς μπορούν να μελετηθούν συνδυαστικά. Θεωρώ ότι, οποιαδήποτε από αυτές τις θεωρίες, οι οποίες ασχολούνται με τη σημαντικότητα των συναισθημάτων, είτε εάν αυτά έχουν να κάνουν με την ολοκλήρωση του ατόμου, είτε με τη σημαντικότητα των σχέσεων, την ενσυναίσθηση και την αλληλεπίδραση, ασχολούνται επίσης με το πεδίο το οποίο οι άνθρωποι εξετάζουν πιο προσεκτικά, στο πώς τα μεγαλύτερα συστήματα μετασχηματίζονται και όχι μόνο πώς μετασχηματίζεται το άτομο. Επομένως, όλες αυτές οι προσθήκες είναι πολύ σημαντικές.

Και, βέβαια, μία θεωρία στην οποία βασίζομαι κατά πολύ και, πιθανώς να αποτελεί ένα ακόμα ζήτημα, είναι η θεωρία του John Heron. Τη δουλειά του John Heron την γνώρισα σχεδόν «οδυνηρά» πριν πολλά χρόνια, όταν βρισκόμουν σε ένα συνέδριο στην Αγγλία. Τώρα τα πράγματα είναι πολύ καλύτερα για τον κόσμο της Ευρώπης, σε σχέση με το πώς ήταν για τον κόσμο της Βόρειας Αμερικής. Έτσι, μαζί με τον συνάδελφό μου Lyle Yorks, προσπαθούμε να εισάγουμε τη δουλειά του Heron στις ομιλίες μας στη Βόρεια Αμερική. Παρόλο που ο Heron δεν έχει στην πραγματικότητα καμία αλληλεπίδραση με τη βιβλιογραφία της εκπαίδευσης ενηλίκων και της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, ωστόσο, η βιβλιογραφία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης έχει ξεκινήσει την αλληλεπίδραση με τον Heron.

Η.Π: Ωραία. Πώς αντιλαμβάνεστε τη διεργασία της νοηματοδότησης;

Ε.Κ: Επανερχόμαστε στον John Heron. Πραγματικά πιστεύω ότι, παρόλο που είναι μία αποκρυσταλλωμένη θεωρία, ωστόσο, ο τρόπος κατά τον οποίο αλληλεπιδρούν οι τέσσερις διαφορετικοί τρόποι της γνώσης, είτε ξεχωριστά, με τους ξεχωριστούς κανόνες εγκυρότητας, όπως ο ίδιος τους αναφέρει, είτε ολοκληρωμένα, διαμορφώνουν τα τέσσερα στάδια της γνώσης. Πρώτο είναι το «βιωματικό». Δεύτερο είναι το «παραστατικό», αλλά όχι με την έννοια της λέξης αυτής καθ' εαυτήν, αλλά με την έννοια της έκφρασης (συναισθημάτων και φαντασίας), ή αλλιώς μεταφορικά, του καλλιτεχνικού τρόπου της γνώσης. Τρίτο είναι το «προτασιακό», το οποίο εμπεριέχει το γνωστικό και το αναλυτικό και, τέλος, τέταρτο είναι το «πρακτικό», το οποίο αφορά στην πρακτική εφαρμογή. Ξεκινάμε με την αισθητή εμπειρία («βιωματικό»), η οποία δεν είναι γλωσσική, αλλά τα συναισθήματα και η βιωμένη αίσθηση της παρουσίας μας στον κόσμο γύρω μας. Είναι ένα είδος συναισθηματικής περιοχής, με το οποίο ξεκινάμε και το οποίο είναι η βάση «όλης» της γνώσης. Στη συνέχεια, βρίσκουμε τρόπους να παρουσιάσουμε στον εαυτό μας αλλά και στους άλλους τη γνώση των εικόνων και των διαισθητικών μας αναζητήσεων. Συνεπώς, το στάδιο του «παραστατικού» είναι η έκφραση της διαίσθησης και των εικόνων μας. Μετά ακολουθεί το πιο διαδεδομένο, το «προτασιακό» και μετά το «πρακτικό», όπου έχουμε την πρακτική εφαρμογή. Έπειτα, όλο αυτό γίνεται ένας κύκλος.

Υποθέτω πως ένα σημείο στο οποίο ο Heron δε δίνει αρκετή σημασία και το οποίο θεωρώ πολύ σημαντικό, είναι το ιδανικό της μάθησης μέσω των σχέσεων. Για εμένα, μολονότι θα έπρεπε να σκέφτομαι ως συνεντευξιαζόμενη, δε συνηθίζω να μιλάω για το τι σκέφτομαι, αλλά συνηθίζω να συζητάω με τους ανθρώπους και να δημιουργώ νόημα μαζί τους. Έτσι, εάν μπορούσα να πάρω την ομάδα μου μαζί, ώστε να συζητούσαμε για αυτά τα θέματα θα ήταν πολύ πιο ενδιαφέρον! Συνεπώς, πιστεύω ότι όταν βρίσκεται κανείς σε μία σχέση και έχει τη δυνατότητα να εξερευνεί το νόημα από κοινού είναι πολύ σημαντικό.

Η.Π: Θεωρείτε τώρα ότι υπάρχουν κάποια ιδιαίτερα εκπαιδευτικά πλαίσια, όπου η Μετασχηματίζουσα Μάθηση πιθανώς προωθείται καλύτερα;

Ε.Κ: Στο ερώτημα εάν η Μετασχηματίζουσα Μάθηση προωθείται καλύτερα σε κάποια εκπαιδευτικά πλαίσια έναντι κάποιων άλλων, η απάντησή μου είναι ότι προωθείται σε όλα. Έχουμε πολλές ευκαιρίες για να καταφέρουμε την εμπλοκή των ανθρώπων στο πώς σκέφτονται ή αισθάνονται σχετικά με τον κόσμο και τον εαυτό τους, όταν συμπεριλαμβάνεται βέβαια κάποιο είδος μετασχηματιστικής συνέχειας. Όμως, κάτι άλλο αναζητάς...

Η.Π: Ναι, μήπως υπάρχουν, ωστόσο, κάποια εκπαιδευτικά πλαίσια τα οποία είναι πιο «έτοιμα» για την εφαρμογή της Μετασχηματίζουσας Μάθησης;

Ε.Κ: Αυτή είναι μία τελείως διαφορετική ερώτηση, αλλά ταυτόχρονα τόσο ενδιαφέρουσα. Πιστεύω ότι αυτό τον καιρό, στον εταιρικό κόσμο, τουλάχιστον στις Ηνωμένες Πολιτείες, δίνεται πολλή προσοχή στο γεγονός ότι η εταιρική οντότητα χρειάζεται να αλλάξει τον εαυτό της, έτσι ώστε να προσδιορίζει καλύτερα τις δυσλειτουργικές πρακτικές της και να τις αλλάξει. Συνεπώς, θεωρώ ότι υπάρχει η ετοιμότητα και το ανοικτό πνεύμα στην εταιρική Αμερική, όπου για παράδειγμα, δε βρίσκω στον ακαδημαϊκό χώρο.

Η.Π: Δεν είναι όμως παράδοξο αυτό το γεγονός;

Ε.Κ: Η ακαδημαϊκή κοινότητα κατά τη γνώμη μου - και ασφαλώς γενικεύω πολύ - αποθηκεύει κατά κάποιο τρόπο τη μάθηση του παρελθόντος και συντηρεί ένα είδος στέρεου σε πολλά ακαδημαϊκά ιδρύματα. Θέλω να πω, ότι πολλά ακαδημαϊκά ιδρύματα συντηρούν τη γνώση του παρελθόντος.

Η.Π: Προερχόμενοι από την Ευρώπη, ωστόσο, βρίσκουμε περίεργη αυτή την ιδέα σχετικά με τα εταιρικά περιβάλλοντα τα οποία αποσκοπούν στη Μετασχηματίζουσα Μάθηση, επειδή για εμάς, η Μετασχηματίζουσα Μάθηση έχει κατά κάποιο τρόπο μία πιο επαναστατική οντότητα, μία πιο ριζοσπαστική οντότητα. Και θεωρούμε ότι στα εταιρικά περιβάλλοντα ο σκοπός οποιουδήποτε έχει την ευθύνη είναι να απασχολεί «τελειοποιημένους» υπαλλήλους. Να απασχολεί «τελειοποιημένους» διαχειριστές, ώστε να παράγουν περισσότερο και κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Ε.Κ: Αυτά τα οποία υποστηρίζεις είναι αληθή. Ξεκάθαρα, είναι αληθή. Ωστόσο, πιστεύω ότι ένα μέρος το οποίο ευθύνεται για αυτό που έχει συμβεί είναι η όλο και

περισσότερη ανακάλυψη των εταιρειών σχετικά με αυτό που ονομάζουμε μάθηση δράσης, ή έρευνα δράσης, ή επιστήμη δράσης. Κατά κάποιον τρόπο, σχετίζεται με το αν πρόκειται οι εταιρείες «να καλέσουν μέσα» τον Δούρειο Ίππο, επειδή ενδεχομένως να εξετάζουν ορισμένους επαναστατικούς τρόπους, ώστε να παροτρύνουν τους ανθρώπους να συμμετέχουν στο δικό τους μέλλον, στη δική τους ευθύνη για προσδιορισμούς. Συνεπώς, οι επαγγελματίες της έρευνας δράσης έχουν μάθει ότι, όταν είναι καλεσμένοι σε ένα τέτοιο περιβάλλον, πρέπει να είναι πολύ ξεκάθαρο, σε συνεργασία με τη διοίκηση, σχετικά με το τι πρόκειται να συμβεί, επειδή είναι σαν «να φέρνουν μέσα» τον Δούρειο Ίππο. Επίσης, υπάρχει ένας πραγματισμός, τουλάχιστον στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου εάν κάτι δουλεύει, τότε προσπαθούμε να ανακαλύψουμε τι θα συμβεί. Πιστεύω ότι υπάρχει ένα «άνοιγμα φωτός». Ωστόσο, αυτό που υποστηρίζεις είναι απολύτως αληθές. Υπάρχει μία εστίαση στην κατώτατη γραμμή και, βέβαια, οι Αμερικανικές εταιρείες κατακρίνονται συνέχεια για την υπερβολική εστίαση στο βραχυπρόθεσμο. Συνεπώς, δημιουργούν δυσλειτουργίες, επειδή θυσιάζουν το μακροπρόθεσμο για το βραχυπρόθεσμο. Δε γνωρίζουν ούτε ότι πρέπει να σκεφτούν για το μακροπρόθεσμο. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, υπάρχει μία αυξανόμενη ενασχόληση με ποικίλα είδη μεθοδολογιών της έρευνας δράσης, τα οποία όντως εφαρμόζονται. Οι άνθρωποι που καλούνται να συμμετέχουν σε αυτές τις διεργασίες συχνά αλλάζουν σημαντικά και δημιουργούν ορισμένες πολιτισμικές αλλαγές.

Η.Π: Η απάντησή σας μας φέρνει σε ένα άλλο ερώτημα σχετικά με τα όρια. Οργανώνετε εκπαιδευτικές ομάδες Μετασχηματίζουσας Μάθησης και ομάδες με θεραπευτικές πρακτικές. Μερικές φορές τα όρια δεν είναι πολύ σαφή. Ποια είναι η άποψή σας για αυτά τα όρια και πού πιστεύετε ότι τοποθετούνται;

Ε.Κ: Βεβαίως τα όρια είναι θολά. Ωστόσο, πολύ γενικευμένα θα τα αποκαλούσαμε θολά. Θεωρώ ότι όταν συγκροτείται μία ομάδα με έναν εκπαιδευτικό σκοπό, έχει έναν καθορισμένο στόχο, ο οποίος μπορεί να είναι εποικοδομητικός ως εκπαιδευτικός σκοπός. Και ενδέχεται να συμβούν πολλές βαθιές προσωπικές αλλαγές, οι οποίες απορρέουν από τη διεργασία του εκπαιδευτικού σκοπού. Η εστίαση, ωστόσο, παραμένει στο σκοπό. Αντίθετα, σε μία ομάδα θεραπείας, πιστεύω ότι η εστίαση επικεντρώνεται πιο πολύ στη διαχείριση των προσωπικών αναγκών ανάπτυξης ή των προσωπικών δυσλειτουργικών αναγκών. Κατά συνέπεια, στις εκπαιδευτικές ομάδες δίνουμε προσοχή στη διεργασία και προσπαθούμε να κινούμαστε προς τα εμπρός, μένοντας συγκεντρωμένοι στον αρχικά καθορισμένο εκπαιδευτικό σκοπό.

Η.Π: Ακόμα και εάν χρησιμοποιούνται παρόμοιες πρακτικές και στις δύο ομάδες; Στην εκπαιδευτική ομάδα και στη θεραπευτική ομάδα;

Ε.Κ: Πραγματικά, δε γνωρίζω πολλά πράγματα για την ομαδική θεραπεία. Συνεπώς, δεν μπορώ να υποστηρίξω κάτι, εκτός του ότι είναι αλήθεια: Διάφορα είδη δραστηριοτήτων, όπως το παιχνίδι ρόλων, η προσποίηση, το προσωπικό ημερολόγιο, ο αυτοστοχασμός και η αυτοεξέταση υποθέτω ότι χρησιμοποιούνται (και) σε θεραπευτικές ομάδες. Έτσι, οι δραστηριότητες μπορεί να φαίνονται παρόμοιες, παρ’

όλα αυτά είναι πολύ ξεκάθαρη η διαφορά που υπάρχει στο σκοπό, ο οποίος μάλλον κάνει τη διάκριση.

Η.Π: Εξερχόμενοι από αυτό το συνέδριο και μετά την επαφή σας με τους Ευρωπαίους συναδέλφους, θέλουμε να σας κάνουμε μία ερώτηση, όχι μόνο για το συγκεκριμένο συνέδριο, αλλά γενικότερα. Τι πιστεύετε σχετικά με τη συνεισφορά των Ευρωπαίων συναδέλφων και μελετητών όσον αφορά στην ανάπτυξη της θεωρίας και της πρακτικής της Μετασχηματίζουσας Μάθησης;

Ε.Κ: Όπως οι πιο πολλοί «ασχημοΑμερικάνοι», πιθανόν, δεν είμαι τόσο προετοιμασμένη όσο θα έπρεπε για μία τέτοια ερώτηση! Ωστόσο, οι γενικές μου εντυπώσεις επιβεβαιώνονται από ένα εργαστήριο στο οποίο πήγα, όπου ο Αλέξης Κόκκος και ο Γιώργος Κουλαουζίδης παρουσίαζαν μία δουλειά που είχαν κάνει, σχετικά με τις διαφορές των Αμερικανών και των Ευρωπαίων συναδέλφων. Βέβαια, είχα πάντα την εντύπωση ότι οι Ευρωπαίοι είναι περισσότερο εστιασμένοι στη θεωρία παρά στην πρακτική, όπως για παράδειγμα, στις μικρές μελέτες με το μικρό και αληθινό. Αναμφισβήτητα επιβεβαιώνονται οι γενικές μου εντυπώσεις. Από την περιορισμένη εμπειρία που έχω, περισσότερο με ανθρώπους από την Ελλάδα παρά από άλλα μέρη, συμπεραίνω ότι υπάρχει περισσότερη κοινωνιολογική προοπτική. Τουλάχιστον, όσον αφορά στους εκπαιδευτικούς κύκλους στους οποίους έχω συμμετάσχει. Είναι πιο πιθανό οι Ευρωπαίοι να αναδεικνύουν την κοινωνιολογική προοπτική και, φυσικά, να ενδιαφέρονται για την κοινωνική δράση. Βέβαια, δεν υποστηρίζω ότι οι Αμερικάνοι δεν ενδιαφέρονται για την κοινωνική δράση, αλλά υπάρχει κάτι διαφορετικό, τουλάχιστον στους Βρετανούς, σχετικά με τον τρόπο που σκέφτονται για αυτά τα πράγματα, ο οποίος είναι διαφορετικός από αυτόν που διακρίνω στις Ηνωμένες Πολιτείες. Επίσης, είπα στον Αλέξη και στον Γιώργο, ότι παρόλο που το δείγμα είναι πολύ μικρό για να αναλυθεί, ωστόσο, αν βρισκόντουσαν μαζί άνθρωποι από τις Ηνωμένες Πολιτείες και άνθρωποι από τον Καναδά και, βέβαια, εάν αυτό είχε κάποιου είδους συνέχεια, τότε υποθέτω ότι θα ανακάλυπταν το γεγονός ότι οι Καναδοί μοιάζουν πιο πολύ στον τρόπο σκέψης με τους Ευρωπαίους, παρά με τους Αμερικάνους. Ακόμα, υπάρχουν πολλές θαυμάσιες συμμετοχές από τη Σκανδιναβία και θα ήθελα να ενημερωθώ σχετικά. Πιστεύω ότι οι Σκανδιναβοί έχουν οδηγήσει το πεδίο, δεδομένου ότι έχουν καινοτομήσει στους τρόπους με τους οποίους η συμμετοχική δράση είναι ικανή να αλλάζει κουλτούρες αλλά και οργανισμούς.

Η.Π: Στην αρχή της απάντησής σας, είπατε ότι στην Ευρώπη υπάρχει μία εστίαση στη θεωρία περισσότερο απ' ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Θα ήταν χρήσιμη, ενδεχομένως, μία εκπαιδευτική λίστα πηγών από τις Ηνωμένες Πολιτείες που αφορά στη Μετασχηματίζουσα Μάθηση;

Ε.Κ: Αυτό που είπα είναι ότι, τουλάχιστον στους εκπαιδευτικούς κύκλους που έχω συμμετάσχει, η εστίαση στη θεωρία είναι ένα σημαντικό θέμα. Πιθανόν γιατί το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων στις Ηνωμένες Πολιτείες αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε περισσότερο από μία προέκταση της παιδικής εκπαίδευσης. Ενδεχομένως αυτός είναι κατά κάποιο τρόπο ο λόγος για τον οποίο εστιάζουμε τόσο πολύ στην ατομική

μάθηση. Πιθανόν το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ευρώπη να έχει μία διαφορετική ιστορία.

Η.Π: Από κοινωνιολογικής απόψεως...

Ε.Κ: Ναι. Δε γνωρίζω αν είναι αλήθεια, αλλά αυτή είναι η εντύπωσή μου.

Η.Π: Αναφέρατε πριν τις προβληματικές σχέσεις. Πιστεύετε ότι πρέπει να δώσουμε έμφαση στη δύναμη των σχέσεων εντός του πλαισίου της Μετασχηματίζουσας Μάθησης;

Ε.Κ: Οπωσδήποτε. Ωστόσο, το ερώτημα είναι: Πρέπει να δώσουμε έμφαση στη δύναμη των σχέσεων ή στις διαφορές ισχύος εντός των σχέσεων; Θα απαντήσω, εν πάση περιπτώσει. Παρεμπιπτόντως, είμαι μία θαυμάστρια της δύναμης και της σπουδαιότητας των σχέσεων. Απόλυτα. Είμαι μία συνεργατική εκπαιδευόμενη. Νιώθω ευφορία βρισκόμενη σε μικρές ομάδες από συμμετέχοντες, όπου όλοι μαζί δημιουργούμε την ιστορία μας. Μαθαίνουμε μαζί, μοιραζόμαστε τη μάθηση μεταξύ μας και την εφαρμόζουμε μαζί. Συνεπώς, για εμένα, η «εκρηκτική συνέργεια», το θαύμα της μάθησης μέσα από τη σχέση, δεν μπορεί να συγκριθεί με την ατομική μάθηση. Παρ' όλα αυτά, όταν ήμουν νεότερη, δεν υπήρχε τίποτα που να αγαπούσα περισσότερο από το να «παλεύω» μόνη με τις ιδέες μου, αλλά πλέον αυτό είναι κάτι στο οποίο έχω αλλάξει.

Ωστόσο, εφόσον περιπλέξαμε τη διατύπωση της ερώτησης, θα απαντήσω και όσον αφορά στις διαφορές ισχύος εντός των σχέσεων, όπου βέβαια πρώτα απ' όλα είναι η σχέση εκπαιδευτή - εκπαιδευόμενου... Οι διαφορές ισχύος, είναι μία πραγματική πρόκληση. Η εμπειρία μου ως Πανεπιστημιακή καθηγήτρια τα τελευταία 30 - 35 χρόνια, σχετίζεται με ένα μοντέλο το οποίο προωθεί κατά κάποιο τρόπο τη σχέση συνεργατικής μάθησης και το οποίο ελαχιστοποιεί τη διαφορά ισχύος. Ακόμα και τώρα γνωρίζω ότι αυτό δεν μπορεί να συμβεί πραγματικά. Έτσι, το συμπέρασμα που έχω βγάλει είναι το να προσπαθώ να περνάω πολλή ώρα σκεπτόμενη πριν συναντήσω τους εκπαιδευόμενους, καθώς και το πώς να χρησιμοποιώ τη δύναμη που έχω στην κάθε ιδιαίτερη συνάντηση. Ωστόσο, το να βρίσκομαι σε μία σχέση ισότητας είναι ο «παράδεισος» για εμένα. Στην πραγματικότητα, πολύ καιρό πριν φύγω από το Teachers College (του Πανεπιστημίου Κολούμπια), συμμετείχα σε μία ομάδα με ορισμένες πρώην φοιτήτριες, όπου μετά την αποφοίτησή τους δημιουργήσαμε μία ομάδα και, τελικά, την ονομάσαμε «ομάδα συνεργατικής έρευνας». Ήταν μία θαυμάσια και πολύ παραγωγική εμπειρία το να βρίσκομαι σε αυτή την ομάδα.

Η.Π: Θέλετε να μας πείτε περισσότερα για την εμπειρία της «συνεργατικής έρευνας»;

Ε.Κ: Στην «ομάδα συνεργατικής έρευνας» μαθαίναμε μαζί, σε συναντήσεις σχετικά με την «ακαταστασία» της συνεργατικής μάθησης! Βρισκόμασταν τα Σαββατοκύριακα συνήθως σε κάποιο σπίτι. Περνάγαμε πολλά Σαββατοκύριακα μαζί. Ακόμα, είχαμε μία ατζέντα, όπου προοριζόταν για να εκδοθεί ως βιβλίο σχετικά με το

μετασχηματισμό. Βέβαια, η αρχική μου ιδέα ήταν ότι οι αφηγήσεις τους είχαν τόσο πολλά κοινά και έτσι σκέφτηκα να δημιουργήσω μία ομάδα με τις συγκεκριμένες γυναίκες. Σκέφτηκα ότι εφόσον είχαν πολλά κοινά θα μπορούσαν να γράψουν από κοινού ένα βιβλίο. Μετά μου ζήτησαν να συμμετάσχω και έτσι ξεκίνησε μία εμπειρία η οποία κράτησε αρκετά χρόνια. Θυμάμαι μία φορά, είχαμε μία οδυνηρή πάλη για την εξουσία...

Η.Π: Βελτίωνε την προοπτική του μετασχηματισμού;

Ε.Κ: Λοιπόν, περνάγαμε ολόκληρες μέρες παλεύοντας με έναν υπερβολικά ευσυγκίνητο τρόπο. Υπήρχαν πληγωμένα συναισθήματα, κλάματα, χτυπήματα στις πόρτες και, μάλιστα, θυμάμαι που μία από τις γυναίκες είπε: «Και αυτό υποτίθεται ότι είναι κριτική ομιλία;»! Όλες οι γυναίκες που αποφοιτήσαμε από αυτό το πρόγραμμα είχαμε τις ίδιες εμπειρίες και ήμασταν ολοκληρωτικά βυθισμένες στη θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης του Jack Mezirow. Ακόμα, θεωρούσαμε ότι ήμασταν σίγουρες για την εμπειρία μας στη Μετασχηματίζουσα Μάθηση, αλλά όλο αυτό δεν έμοιαζε καθόλου με το μοντέλο του Mezirow.

Η.Π: Με τι έμοιαζε;

Ε.Κ: Έμοιαζε με πολλές «συναισθηματικές συναντήσεις» με τον ίδιο σου τον εαυτό αλλά και με τους άλλους. Δεν ήμασταν πολύ ικανές για να το αντιμετωπίσουμε, συνεπώς είχαμε πρόβλημα στη διαχείριση των σχέσεών μας. Ωστόσο, αργότερα, όταν πήγα στην Καλιφόρνια, ο ιδρυτής του συγκεκριμένου προγράμματος έβγαλε μία πρόσκληση με σκοπό να συγκροτήσει μία καθηγητική ομάδα μελέτης. Βεβαίως, το θεωρούσε λάθος να γίνονται οι συναντήσεις σε ώρες εργασίας, για αυτό όσοι ήθελαν να συμμετάσχουν μπορούσαν να έρθουν εθελοντικά και μόνο τα απογεύματα. Θα προσπαθούσαμε να διερευνήσουμε τη φύση της Μετασχηματίζουσας Μάθησης. Άλλωστε, κάναμε διδακτορικό πρόγραμμα στη Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Όταν βρεθήκαμε για πρώτη φορά, ο υπεύθυνος ρώτησε τον καθένα από εμάς γιατί είχαμε πάει στην ομάδα. Και αυτό που απάντησα ήταν ότι συμμετείχα στη συγκεκριμένη ομάδα μάθησης στην ανατολική ακτή και ήταν η πιο «ενεργοποιημένη μάθηση» που είχα βιώσει. Με ενέπνευσε όλο αυτό το δράμα! Επίσης, του είπα ότι εκεί ήλπιζα να αναδημιουργούσα για τον εαυτό μου αυτό που είχα ζήσει. Επειδή, πραγματικά, ήταν δώρο ζωής!

Η.Π: Καταφέρατε να το αναδημιουργήσετε;

Ε.Κ: Ναι, κάναμε θαυμάσια πράγματα μαζί. Τα μέλη της ομάδας άλλαξαν... Κάποιοι έμειναν εκεί όλο τον καιρό και κάποιοι ήρθαν και έφυγαν μετά από ένα διάστημα. Η ομάδα μελέτης κράτησε 5 χρόνια και, κατά συνέπεια, μείναμε λίγοι από εμάς μέχρι τέλους. Και, τότε, το πρόγραμμά μας, το πρόγραμμα της Μετασχηματίζουσας Μάθησης Ολοκληρωμένων Σπουδών του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια, ξεκίνησε ένα σχέδιο πολιτισμικής συνείδησης. Ο σκοπός του σχεδίου ήταν να δώσει έναν προστατευτικό χώρο στους «έγχρωμους» ανθρώπους, φοιτητές και καθηγητές, να συνευρεθούν και να διερευνήσουν πώς πραγματικά μπορούν να υποστηρίξουν τους

εαυτούς τους σε ένα «λευκής» επικράτειας Ίδρυμα ως «έγχρωμοι» μελετητές. Το «λευκό» τμήμα των φοιτητών και καθηγητών, που ήταν πολύ μεγαλύτερο, αποφάσισε να ξεκινήσει ένα σχέδιο εταιρικής έρευνας, όπου θα διευκόλυνε το σχηματισμό μικρών ομάδων «λευκών» φοιτητών και/ή καθηγητών, οι οποίοι θα έκαναν ένα ή δύο χρόνια εταιρικής έρευνας, ώστε να διερευνήσουν την ίδια τους τη σχέση με την πραγματικότητα της «λευκής» τους συνείδησης. Αυτό έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος της Μετασχηματίζουσας Μάθησης. Βέβαια ήμασταν ανοικτοί σε όλο το Ίδρυμα, στο οποίο είχαμε πολλούς φοιτητές, αλλά και στην κοινότητα, από την οποία συμμετείχαν λίγα άτομα. Ωστόσο, με ένα συνάδελφο που ξεκινήσαμε σε μία από αυτές τις ομάδες, το 1998, συνεχίζουμε να βρισκόμαστε 13 χρόνια αργότερα μία φορά το μήνα για 4 ώρες. Είχαμε κάνει μελέτη συνεργατικής έρευνας για 13 χρόνια, αλλά παράλληλα, έχουμε δημιουργήσει μία θαυμάσια ιστορία υποστήριξης μεταξύ μας, όπου είμαστε εστιασμένοι στην προσωπική μας σχέση, η οποία αφορά στην απαλλαγή του «λευκού προνομίου» και του ρατσισμού. Επίσης, έχουμε μία βαθιά σύνδεση μεταξύ μας, όπως μπορείς να φανταστείς. Ήμασταν έξι άτομα τα οποία ολοκληρώσαμε αυτό το πρόγραμμα. Ένα από τα μέλη μας συνεχίζει εδώ και 10 χρόνια. Αυτό που μας λέει είναι ότι, εάν θα μπορούσε ο ίδιος να «μετατραπεί» σε βιογραφικό της ομάδας, χωρίς καμία αμφιβολία, η ομάδα θα συνέχιζε για τα επόμενα 10 χρόνια! Και αυτό επειδή συγγράψαμε πολύ, δημοσιεύσαμε βιβλία και περιοδικά, κάναμε αρκετά εργαστήρια και τελικά τα εφαρμόσαμε στην πράξη. Συνεπώς, ξαναγυρνάμε στη θεωρία του Heron. Είναι μία διαπροσωπική εμπειρία το να εκφράζεσαι προς τους άλλους με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, δημιουργώντας νέα άλματα και εφαρμόζοντάς τα στην πράξη. Ατομικά, δουλεύουμε διαφορετικά είδη από περιβάλλοντα και προσπαθούμε και πάλι ατομικά να διακόψουμε το «λευκό πρόνομιο», χρησιμοποιώντας κάποιο μέρος από τη γνώση που δημιουργήσαμε ως ομάδα. Τέλος, ως ομάδα, συγγράφουμε βιβλία και κάνουμε εργαστήρια. Κατά συνέπεια, μπορείς να διακρίνεις ότι μου αρέσει πολύ να βρίσκομαι σε ομάδες.

Η.Π: Ναι, και η απάντησή σας μας οδηγεί στην επόμενη ερώτηση. Πιστεύετε πως η Μετασχηματίζουσα Μάθηση είναι η απάντηση στις διάφορες κοινωνικές ανισότητες;

Ε.Κ: Αυτή η πρακτική, την οποία συχνά αναφέρω, είτε ως εταιρική έρευνα, είτε ως συνεργατική έρευνα, εναλλάσσεται κατά πολλούς τρόπους. Πρόκειται για μία μεθοδολογία που χρησιμοποιούμε στο πρόγραμμά μας, στο πρόγραμμα της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, ως εργασία σχετικά με τον αποπροσανατολισμό. Εργαζόμαστε με ορισμένους ανθρώπους που χρησιμοποιούσαν αυτή τη διεργασία, για τη διερεύνηση της εσωτερικευμένης καταπίεσης. Για παράδειγμα, με μία ομάδα από Εβραίες ακτιβίστριες, με τις οποίες ήμασταν μαζί για ένα χρόνο, κάναμε εταιρική έρευνα για να διακρίνουμε πώς μπορούσαμε να γίνουμε πιο ενήμερες όσον αφορά στον εσωτερικευμένο δελεασμό που επιδρούσε στην πρακτική μας ως κοινωνικές ακτιβίστριες, αλλά και πώς μπορούσαμε να θεραπευτούμε από αυτό. Ένα άλλο άτομο ήρθε στην ομάδα των «έγχρωμων» γυναικών και αναρωτιόταν για το ίδιο ερώτημα, δηλαδή πώς μπορούμε να γίνουμε πιο ενήμεροι όσον αφορά στην εσωτερικευση του ρατσισμού, η οποία επιδρά στην ποιότητα της ζωής μας. Πιστεύω ότι - και αυτό είναι

κάτι το οποίο έχω διαβάσει - η συνεργατική έρευνα, με την έννοια της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, είναι μία υπερβολικά δυναμική παιδαγωγική στρατηγική. Είναι ικανή να μετασχηματίζει τις απόψεις των ανθρώπων για τον εαυτό τους, αλλά και να αλλάζει την αποτελεσματικότητα των πράξεών τους. Θεωρώ, λοιπόν, ότι η συνεργατική έρευνα είναι κατά κάποιο τρόπο η «ουσία» της πρακτικής της Μετασχηματίζουσας Μάθησης.

Και για να επανέλθουμε στην ερώτηση, προφανώς είμαι πιο εστιασμένη στην ατομική αλλαγή παρά στην αλλαγή των συστημάτων. Και δεν υποστηρίζω ότι το ένα είναι πιο σημαντικό από το άλλο. Ωστόσο, η ιδιαίτερη εργασία μου αφορά περισσότερο στην υποστήριξη της ατομικής αλλαγής. Συνεπώς, για εμένα οι μετασχηματίζουσες πρακτικές είναι ο μόνος τρόπος, τουλάχιστον για τους εκπαιδευτές, να διευκολύνουν το είδος της αλλαγής στην αυτοεικόνα, στην αυτοπεποίθηση και στην αυτογνωσία, πράγματα τα οποία έχουν τόσο πολύ ανάγκη οι άνθρωποι που είναι περιθωριοποιημένοι.

Η.Π: Ας πάμε πίσω, στη δύναμη των σχέσεων για την οποία μιλήσαμε. Θέλουμε να σας ρωτήσουμε εάν υπάρχει κάτι που θέλετε να προσθέσετε. Πιο συγκεκριμένα, ποια πιστεύετε ότι είναι η σχέση ενός εκπαιδευτή ενηλίκων και των εκπαιδευομένων του σε ένα περιβάλλον Μετασχηματίζουσας Μάθησης; Πόσο βαθιά μπορεί να φτάσει αυτή η σχέση;

Ε.Κ: Ποιο είναι, άραγε, το ιδανικό και ποια η πραγματικότητα; ... Ευλογήθηκα από την εμπειρία που είχα, κατά την οποία διδάχτηκα σημαντικά από τους φοιτητές μου. Πιστεύω ότι αυτό που συμβαίνει σε μία τέτοια κατάσταση είναι ότι οι εκπαιδευτές καταλαβαίνουμε τελικά ότι υπάρχει κάποιου είδους αμοιβαιότητα. Για παράδειγμα, συνέβη όταν χρειαζόμουν διακαώς να διδαχθώ για το ρατσισμό και τα δικαιώματα από «έγχρωμους» ανθρώπους, οι οποίοι ανήκαν σε μία ομάδα φοιτητών για τους οποίους ήμουν υπεύθυνη. Μαζί, αντιληφθήκαμε ότι έχω κάποιες τεχνικές ικανότητες για να τους βοηθήσω να μάθουν πράγματα, όπως πώς να χειρίζονται τη θεωρία, πώς κάνουμε μία έρευνα και τα σχετικά. Έτσι, κοιτώντας πίσω στα χρόνια αυτά, θυμάμαι ότι στο πρόγραμμα που βρισκόμουν είχα δώσει μεγάλη έμφαση στο ρατσισμό, επειδή η αποστολή του προγράμματός μας ήταν να μάθουμε πώς να δημιουργούμε τις συνθήκες για Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Εξάλλου, για αυτό το λόγο δίδασκα στο διδακτορικό πρόγραμμα. Από παλιά υπέθετα ότι «μαθαίνουμε κάνοντας». Ένωσα, λοιπόν, μία ποικίλη ομάδα φοιτητών, στην οποία θα συνεργαζόντουσαν για 3 χρόνια και μέσα από τις εμπειρίες που θα αποκόμιζαν ατομικά αλλά και μέσω της ομάδας, θα μάθαιναν πώς να δημιουργούν συνθήκες για μετασχηματισμό. Ως εκπαιδεύτρια καλέστηκα σε μία τέτοια ομάδα, στην οποία έζησα μία πολύ έντονη εμπειρία. Και ως «λευκή» γυναίκα, που μεγάλωσα στη μεσοδυτική πολιτεία, ήμουν πάρα πολύ «λευκή» και είχα πολλά να μάθω και, φυσικά, είχα πολύ γενναιόδωρους καθηγητές ανάμεσα στους φοιτητές μου. Ωστόσο, δε θα ήξερα εάν τελικά όλο αυτό δουλεύει τόσο καλά όσο δείχνει εάν δεν υπήρχε η αμοιβαιότητα. Αλλά οι φοιτητές μου με αναγνώρισαν. Θεώρησαν ότι είμαι ικανή για να διδάσκω, αντιλήφθηκαν ότι ήμουν ανοικτή, καθώς και ότι κάτι σε εμένα άξιζε το σεβασμό. Από την άλλη, διαπίστωσα

ότι είχα πολλά να μοιραστώ, πράγματα τα οποία ήθελαν να γνωρίσουν. Κατά συνέπεια, ήταν μία μεγάλης διάρκειας σχέση, η οποία ήταν έντονη και στην οποία βρισκόμασταν μία φορά το μήνα για 32 ώρες. Βρισκόμασταν 12 ώρες την Παρασκευή, 12 ώρες το Σάββατο και 8 ώρες την Κυριακή. Όπως μπορείς να φανταστείς ήταν μία πολύ έντονη, δυναμική και βαθιά σχέση. Γενικότερα, κατάλαβα πόσο σημαντική είναι η αμοιβαιότητα αλλά και το να είναι κανείς πραγματικά ανοικτός.

Επίσης, θυμάμαι, ήμουν σε μία συνεδρίαση, στην οποία μας ζητήθηκε να μοιραστούμε με ένα συνεργάτη μία ιστορία σχετικά με μία σημαντική εμπειρία, κατά την οποία ως φοιτητές αισθανθήκαμε το ενδιαφέρον κάποιου καθηγητή μας. Στην ιστορία, λοιπόν, την οποία μία συνεργάτιδα μοιράστηκε μαζί μου, μου αποκάλυψε ότι στην περίπτωση της ένιωθε δυσαρεστημένη με έναν καθηγητή της. Στη συνέχεια, προκαλώντας τον, του είπε ότι όλα αυτά που δίδασκε τα θεωρούσε σχετικά γνωστά και ότι θα ήθελε να γνωρίσει καινούργια πράγματα. Ωστόσο, ο καθηγητής αντί να γίνει αμυντικός ή οτιδήποτε άλλο της είπε να συζητήσουν το θέμα στο τέλος του μαθήματος και, πριν το συνειδητοποιήσει, συνέγραφαν μαζί μία εργασία για να πάνε σε ένα συνέδριο. Ο καθηγητής, λοιπόν, την κάλεσε. Έκανε κάτι θαυμάσιο, μεταβίβασε την εξουσία. Ολοκληρωτικά. Θα μπορούσε να κρατήσει την εξουσία του. Συνεπώς, παραμένοντας ανοικτός, ψάχνοντας έναν τρόπο να συναντήσει την ανάγκη της, καλώντας την ως συνεργάτη του, είναι πράγματα που κάνουν οι καθηγητές οι οποίοι ενδιαφέρονται για την προώθηση του μετασχηματισμού.

Η.Π: Ας ξαναπάμε πίσω στα συναισθήματα. Μιλήσατε για τις σχέσεις, τα συναισθήματα, την «ακαταστασία». Πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος των συναισθημάτων στην προοπτική του μετασχηματισμού;

Ε.Κ: Λοιπόν, δεν το κατάλαβες, εκτός αν ασχολείσαι με το συναίσθημα! Με τον συνάδελφό μου, τον Lyle Yorks, γράψαμε ένα επιστημονικό κομμάτι το 2002, το οποίο ονομάζεται «Προς μία θεωρία και πρακτική της μάθησης ολόκληρου του ατόμου». Αυτό που υποστηρίζουμε είναι ότι δεν πρέπει να σκεφτόμαστε το ρόλο μας ως καθηγητές εάν θέλουμε να ανακαλύψουμε τον τρόπο με τον οποίο διαχειριζόμαστε ή αντιμετωπίζουμε το συναίσθημα. Εάν πρόκειται να βιώσουμε μία εμπειρία Μετασχηματίζουσας Μάθησης, έχουμε υποχρέωση να «προσκαλέσουμε» τα συναισθήματα. Δεν πρέπει να θεωρούμε ότι είναι κάτι που θα αφήσουμε πίσω φεύγοντας από την τάξη. Και, εάν οι εκπαιδευόμενοι είναι προϊδεασμένοι ότι πρόκειται για κάτι που θα αφήσουν πίσω φεύγοντας, επειδή έτσι έχουν συνηθίσει, τότε είμαστε «υποχρεωμένοι» να ανακαλύψουμε έναν τρόπο για να τους εισαγάγουμε στη συναισθηματική τους νοημοσύνη. Σε αντίθετη περίπτωση, θα «βραχυκυκλώσουμε» τη μαθησιακή διεργασία και δε θα καταλήξει σε μία σημαντική νέα ικανότητα την οποία προσπαθούμε να αναπτύξουμε.

Η.Π: Επομένως, τι ακριβώς είναι η «μάθηση ολόκληρου του ατόμου»;

Ε.Κ: Εσύ τι πιστεύεις; Πώς σου ακούγεται;

Η.Π: Ότι «μαθαίνουμε με κάθε πτυχή του εαυτού μας»!

Ε.Κ: Αυτό είναι! Πολύ απλά. Είναι απολύτως σωστό, γιατί έχουμε πολλά χαρακτηριστικά, όπως το συναισθηματικό, το σωματικό, το πνευματικό, το διαισθητικό... Βέβαια, μία κύρια λίστα χαρακτηριστικών είναι άλλος ένας τρόπος για να μπορέσουν οι άνθρωποι να βρουν παραδείγματα, όπως αυτό που εννοείς λέγοντας «μαθαίνω με κάθε πτυχή της ύπαρξής μου»! Και, τουλάχιστον στη δύση, είναι πολύ συνηθισμένο να δίνουμε προτεραιότητα στο προνόμιο της αναλυτικής σκέψης ή στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και στην πρακτική εφαρμογή. Έτσι, είτε απομακρυνόμαστε από τα συναισθήματα, με το φόβο ότι η τάξη μας θα μετατραπεί σε ομάδα θεραπείας, είτε αγνοούμε παντελώς τις πρακτικές οι οποίες «προσκαλούν» τη διαισθητική νόηση στην τάξη. Συνεπώς, εάν ως εκπαιδευτές ενδιαφερόμαστε για το πώς να «προσκαλέσουμε ολόκληρο το άτομο» στην τάξη μας και για το πώς να δομήσουμε την εμπλοκή των συναισθημάτων, τότε εμβαθύνουμε τη μάθηση των ανθρώπων και μάλιστα την εμβαθύνουμε σκόπιμα.

Η.Π: Κατά συνέπεια, υπάρχει κάποιο άλλο είδος μάθησης ή μόνο η «μάθηση ολόκληρου του ατόμου»; Θα μπορούσαμε να επικεντρωθούμε και στο αναλυτικό ή ενδεχομένως υπάρχει πάντα το συναισθηματικό που απλά το αγνοούμε;

Ε.Κ: Εάν είχαμε αυτή τη συζήτηση σε ένα πλαίσιο που αφορά στη Μετασχηματίζουσα Μάθηση, τότε πιστεύω ότι επανερχόμαστε στον Mezirow, σύμφωνα με τον οποίο μιλάμε για την αλλαγή των πλαισίων αναφοράς στα διάφορα επίπεδα βάθους. Κατά κάποια έννοια, αναδιαμορφώνουμε τον τρόπο που κατασκευάζουμε τις ιδέες μας, ώστε να επανεξετάζουμε τις πιο βαθιές και ασυνείδητες παραδοχές που είχαμε άλλοτε. Δε νομίζω να μπορεί κανείς να το καταφέρει αυτό χωρίς να είναι ολιστικός. Ωστόσο, εάν κάνουμε μία αναλυτική σύγκριση δύο θεωριών, οπωσδήποτε θεωρώ ότι είναι δυνατό να έχουμε πολλές θαυμάσιες ενοράσεις κρατώντας τη μάθηση σε ένα είδος πλαισίου αναλυτικής μάθησης. Συνεπώς, υπάρχουν πολλά είδη μάθησης. Από την άλλη πλευρά, όταν συγκρίνουμε δύο θεωρίες, εμπλεκόμενοι περισσότερο ολιστικά, ενδέχεται να έχουμε βαθύτερη κατανόηση της κριτικής μας ανάλυσης. Επομένως, μπορεί να υπάρχουν πολλά είδη μάθησης. Ωστόσο, σε ένα πλαίσιο για το οποίο συζητάμε, θεωρώ ότι όσο πληρέστερα εμπλέκεται το άτομο με όλες τις αισθήσεις και τις ικανότητές του και για όσο περισσότερη διάρκεια αυτό συμβαίνει, τόσο επέρχεται η νέα μάθηση.

Η.Π: Ωραία. Αυτές ήταν όλες οι ερωτήσεις μας. Μήπως θέλετε να προσθέσετε ή να σχολιάσετε κάτι;

Ε.Κ: Εάν θέλω να σχολιάσω κάτι; ... Ήταν μία ωραία πρόσκληση για να σκεφτώ σχετικά με αυτά που πιστεύω. Επομένως, εκτιμώ πραγματικά την ευκαιρία που μου δόθηκε και χαίρομαι που είχα την πλήρη προσοχή σου... Που άκουσες την κάθε μου λέξη... Σε ευχαριστώ, λοιπόν, για αυτό. Βέβαια, αυτή η συνέντευξη θα «πιάσει τόπο», αφού θα συμπεριληφθεί στο πλαίσιο του κλεισίματος του 9^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου της Μετασχηματίζουσας Μάθησης που πραγματοποιήθηκε εδώ στην Ελλάδα. Είναι η

πρώτη φορά που πραγματοποιείται στην Ευρώπη από τότε που ξεκίνησαν (αυτά τα Συνέδρια). Διακρίνω ότι υπήρχε κάτι που το έκανε ξεχωριστό, αλλά δεν είμαι σίγουρη για το τι ακριβώς ήταν αυτό. Ωστόσο, η ευκαιρία που μου δόθηκε για να σκεφτώ σχετικά με αυτές τις ιδέες, ως επακόλουθο αυτής της συναρπαστικής εμπειρίας που μοιραστήκαμε, και η οποία κράτησε για 2,5 ημέρες, απλά με κάνει να νιώθω ανακούφιση. Ήταν μία «καθησυχαστική» εμπειρία το να βρίσκομαι εδώ. Βέβαια, όλο αυτό είναι «πολύ» για εμένα. Θα είναι «φοβερό» αν καταφέρω να βγάλω νόημα! Όπως είπα στο κλείσιμο του συνεδρίου, υπάρχει κάτι πολύ ξεχωριστό όσον αφορά στην ατμόσφαιρα που δημιουργήσατε. Το εννοώ, υπάρχει κάτι πάρα πολύ ξεχωριστό. Και, βέβαια, είναι κάτι που μπορεί να ειπωθεί. Ο κόσμος το πρόσεξε. Άκουσες τις σχετικές αναφορές, πολλοί το σχολίαζαν. Βέβαια, δεν ξέρω αν οποιοσδήποτε από εμάς γνωρίζει ακριβώς τι σημαίνει, αλλά πιστεύω ότι υπάρχει κάτι πολύ σημαντικό, το οποίο δημιουργήθηκε από τους ανθρώπους που διοργάνωσαν αυτό το συνέδριο. Κάτι που αξίζει να μαθαίνεται, όσον αφορά στη δημιουργία (μαθησιακού) περιβάλλοντος.

Συνεπώς, θα προσθέσω και αυτό το επιπλέον σχόλιο. Η σκέψη της δημιουργίας ενός πλαισίου σε ένα περιβάλλον μάθησης είναι «τρομερά» σημαντικό και είναι κάτι στο οποίο συχνά δε δίνουμε αρκετή σημασία. Εάν είμαστε σε ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον σκεφτόμαστε ότι είναι ορθό να λειτουργούμε στην τάξη μας με τον τρόπο κατά τον οποίο το Πανεπιστήμιο συνιστά. Εάν είμαστε σε ένα συνεδριακό περιβάλλον συνήθως γνωρίζουμε πώς λειτουργούν τα ακαδημαϊκά συνέδρια και συμπεριφερόμαστε ανάλογα. Εν κατακλείδι, κάτι πολύ ωραίο που διέκρινα σε αυτό το συνέδριο είναι ότι προκάλεσε την προσοχή σχετικά με τη σημαντικότητα του (μαθησιακού) περιβάλλοντος.

Η.Π: Πολύ ωραία. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Ε.Κ: Εγώ σας ευχαριστώ.